

Hva vet vi i dag om de personlige og psykologiske drivkrefter bak Hitlers politiske løpebane? Hva var de historiske sammenhenger som åpnet for hans enorme maktansamling – i en av Europas mest avanserte stater? Hvorfor er Hitler så aktuell? Hvorfor blir vi aldri ferdig med slike problemstillinger? Og hvorfor bør vi aldri bli det? I morgen er det 109 år siden han ble født, i grensebyen Braunau am Inn. Med utgangspunkt i den ungarsk-amerikanske historiker John Lukacs' nylig utkomne analyse av litteraturen om Hitler, «The Hitler of History» (New York: Alfred A. Knopf, 297 s.), gir professor Bernt Hagtvet en statusrapport om hvor forskningen om Adolf Hitler står nå.

Nylig kunne vi lese om bygningsarbeidere på Europas største byggeplass på Potsdamer Platz. De har sitt toalett like ved det gamle luftinntaket til Hitlers bunker under Rikskanselliet. Der bygges nå det nye Berlin. Sic transit gloria mundi...

Mer enn 50 år er gått etter at Hitler – og hans hustru Eva Braun – gjorde ende på sine liv under dette luftinntaket. Imidlertid er tallet på Hitler-biografier kommet opp i over 100. Og tilveksten synes ikke å avta. Denne vedvarende interessen er bare et tegn blant mange på denne mannens plassering i det 20. århundres historiske bevissthet. Vi er ikke ferdig med Hitler. Bør heller ikke være det.

Grunnene er åpenbare: Den annen verdenskrig er utenkelig uten ham. Krigen 1939–45 var i en overveldende grad hans krig. Og det er ikke lenge siden restene av det største etterskiftet etter Hitlers løpebane ble tatt bort: Berlin-muren.

I mer enn 40 år levde hans folk med rystelsen etter annen verdenskrig: Kontinentets og fedrelandets deling. Jernteppet besto lenger enn ringvirkningene etter første verdenskrig. Om man da ikke velger å se den annen verdenskrig som del av den samme europeiske borgerkrig, en etterklang og en forlengelse av den første. Det kan gis gode grunner for et slikt perspektiv, enda en slik tolkning ikke makter å fjerne om den annen verdenskrigs tosidige karakter av også å være en rasekrig mot den europeiske jødehet. Det er dette som gjør den annen verdenskrig så radikalt forskjellig fra den første. En ulikhet som ikke minst skyldes Adolf Hitler.

I dermed er formatet gitt. Hvis de to verdenskrigene representerer fjellryggene i det 20. århundres europeiske historiske landskap – og Hitler ble grunnleggende format av den første og utløste den andre – da er konklusjonen unngåelig: Nazi-Tysklands Fører er dette århundrets avgjørende viktigste politiske personlighet.

„Nazi-Tysklands Fører er dette århundrets avgjørende viktigste politiske personlighet“

Den grusomme forenkler

Adolf Hitler som populistisk folkevenn og moderne revolusjonær

Hitler var kort sagt sinnbildet på *un terrible simplicité*, den typiske moderne diktator som historikeren Jakob Burckhardt hadde advart mot seksti år før: «den forferdelige forenkler» som gjorde verden griperbar for massene, ga dem deres marsjordre etter å ha forenklet deres verdensbilde og grandiose ville smelte om verden for å få den til å passe sin ideologi. En fører som ikke styrer med flertallsmakt, men gjennom flertallet. Som raffinerer flertallets aspirasjoner, fortolker deres ønsker og leder det til en enhetsfølelse som ikke bare kan forklares ved hjelp av ren terror, men som er selv-villet på en annen måte enn i de tradisjonelle førmoderne diktaturer.

Flere har påpekt at Hitlers tanke var estetisk i sin grunnvisjon: Det gjaldt å skape det fulkomne menneske både hva angitt utseende og funksjonsdyktighet. Når skjønnhet blir målestaven på sannhet, svekkes normale moralske avvergemekanismer. Det blir lettere å fremstille utryddelse av uønskede folkeslag som utslag av en «naturens orden» hinsides hvert enkelt menneskes dømmekraft. Å utrydde jøder blir i dette perspektiv nærmest som en slags hjelpeaksjon for å påskynde naturens egen orden, der svake nettopp skal dø.

Viktige deler av Hitlers appell er å finne her: Jøden var ikke bare fremmed og hjemløs; han var også hellig og representerte en forstyrrelse for folkehelsen og det ariske folkets skjønnehetsidealer. Forskjellen mellom Hitlers rasistiske og pseudovitenskapelige anti-semittisme og «normaljødehatet» var at nazismen så jødene særtrekk i blodet.

Det var umulig å unngå, eller konvertere seg vekk fra. Men det er for folkets skyld jødene skal utryddes, og Hitlers makt skyldes ikke tvang. Han er runnen av folkets rot. Hitler er folket.

Med jøden forbandt Hitler hjemløshet, verdensvanhet, anti-nasjonalisme, materialisme, intellektualitet, kulturbolsjevisme – alt konstituerende for hans eget politiske program. Å angripe Sovjet var en enorm kombinert ideologisk oppsamlingsoperasjon. På den måten kunne både Tysklands dødsfiende som stat tilintetgjøres – og landets indre fiende, jødene (i 1930: 0,6 prosent av befolkningen) fjernes. For jødehat og marxisme var ett, noe ikke minst hans formative erfaringer under rådsrepublikken i München hadde lært ham. (Selv om det finnes flere sitater fra Hitler mot slutten av krigen som viser at han ikke trodde lenger på at det var jøder som drev Stalin. Tvert om synes Stalins lite skjulte anti-semittisme å være ett av de trekk ved Hitlers yrkesfelle som avtvinger en viss beundring hos den tyske fører.)

Til grunn for Hitlers verdensfortolking lå en dypt emosjonell nasjonalisme, etnisk og rasistisk forstått. Men stopp. Her er grunn til litt varsomhet. Lukacs argumenterer nemlig tett for at Hitlers jødehat ikke primært var rasistisk. Bormann rapporterte i februar 1945 Hitlers utsagn: «Vi bruker termen jødisk rase av bekvemmelighetssyn, for i realiteten og fra et genetisk utgangspunkt er det ikke noe som heter en jødisk rase.»

Dette gjør det nødvendig med et par oppklaringer. For Hitler var staten sekundær i forhold til *das Volk*. (En forskjell fra Mussolinis fascisme. Hitler unngikk også begrepet «den totale stat»; det var folket han dyrket.) Han var også mer av en nasjonalist – en ekstrem sådan – enn en rasist.

Lukacs argumenterer godt for at enkelte typer nasjonalisme

menhet av Hitlers åndsbrødre på Balkan i dag, Franjo Tudjman og Slobodan Milosevic. I sin nasjonalitetspolitikk kan også de baltiske land komme farlig nær slike ideer, kanskje særlig Latvia.

Transplantert til dagens norske politikk gir patriotismen Anne Enger Lahnstein en redningsplanke. De fleste av Fremskrittspartiets stortingsfraksjon, særlig de mer enfoldige av dem (og de er det jo endel av), vil lett kunne gjenkjennes i nasjonalismens kategori, dog uten ekstrem-nasjonalismens biologisme, det må sies. Men populismen er felles, myten om folket og «det norske» likeså. Også Lahnstein har remmer av denne hud, men går klar av de verste utslag av populisme. («Alt for Norge» får som kjent helt andre typer bismak i paret Kleppe/Hedstrøms munn enn i kong Haralds.)

Hitlers politiske teft besto i hans anvendelse av det enorme psykologiske potensial som lå i den populistiske nasjonalismen. Her ligger det «demokratiske» element i hans tankeverden, om man vil, eller det moderne, i motsats til hva tradisjonell og høyre-radikal konservatisme sto for. Det var denne populistiske form for nasjonalisme som ble den fremste politiske realitet i vårt århundre – og som igjen truer med å bli en ny trussel.

Klarere enn mange så Hitler at kategorier som nasjonalisme og sosialisme fra 1870 av kom til å overskygge 1800-tallets primære politiske posisjonsangivelser konservatisme og liberalisme. Av de to, sosialisme og nasjonalisme, så han klart at sistnevnte hadde størst følelsesmessig dragkraft (som 1914 unektelig viste). Gradvis innså Hitler at skillet sosialisme/kapitalisme begge led av en svakhet: overvurdering av økonomiens rolle i politikken. Hitler foraktet økonomismen og så økonomien som politikken underordnet og hjelper. I denne bestemte forståelse var Hitler immaterialist.

Skillet sosialisme/kapitalisme holdt på å bli gammeldags fordi makt og styrke var viktigere enn velstand, og de to fulgte ikke alltid hverandre ad, fordi nasjonalitet var viktigere enn klasse, fordi nasjonalisme var kraftigere enn internasjonale. Der det fantes nasjonal enhet, begynte kategoriene sosialisme og kapitalisme å viskes ut. Det som telte, var ikke eierskap, men bedriftsledelse (management): de som faktisk drev bedriftene. Og eierskap og bedriftsledelse ville i siste instans flytte seg etter hva nasjonalismen dikterte.

For dagens forbundsrepublikk er lærdommene mange. Flere kjente tyske forskere, bl.a. Karl Dietrich Bracher, har påpekt undervurderingen av nazismens appell gjennom dens populistiske nasjonalisme, dens vedvarende fascinasjon. Weimar-republikkens liberale konstitusjonalister – og la oss ikke glemme at datidens tyske forfatning antagelig var en av de mest avanserte forfatningsdokumenter overhodet – hadde intet å stille opp mot denne nasjonalismens besvergende kraft.

Hva vil skje når minnet etter Det tredje rikets forbytter blekner? Vil dagens tyske politiske fundament,

med Jürgen Habermas' ord «forfatningspatriotismen», med dens menneskerettighetsbinding og universelle opplysningsbudskap, kunne overleve? Når nasjonalismens flekkete forbindelse med nazismen ikke lenger er historisk levende?

Å tro at det er mulig å demme opp for en ny bølge av ekstremnasjonalisme blott og bart ved hjelp av politisk dannelsesarbeide, uansett hvor rasverdig, er urealistisk.

Dagens forbundsrepublikk inngir liten tvil om sitt demokratiske fundament. Det vil være grunn til å feire den dag da dagens forbud mot nazidens symboler ikke er nødvendig – da visningen av dem bare etterlater et nysgjerrig gjesp, og de er berøvet all sin symbolisme og frykt. Først da er nazismens død. Den tid er ikke kommet. Det er ennå en politisk rasjonale bak dagens forbud.

Det viser at Hitler ennå ikke er død. Hans uhyggelige lyskraft av hat iblandet evnen til å virke forlokkende på dyptstiltende behov for tilhørighet og nasjonal stolthet gjør ham ikke til en historisk person.

Og paradoksalt nok enda mindre enn før. Selv etter at hans dødsfiende, kommunismen, ikke er mer.

BERNT HAGTVET

Hitlers politiske teft besto i hans anvendelse av det enorme psykologiske potensial som lå i den populistiske nasjonalismen, skriver professor Bernt Hagtvet.

H samfunnsvitenskapene oppgave er å undersøke det hele mennesket, innbefattet dets ondeste og mest nedrige sider. Hensikten er ikke først og fremst å undersøke mennesket – som er noe annet og mer krevende og som ikke på noen måte behøver være forbundet med tilgivelse.

Det er med dette utgangspunkt at den ungarsk-amerikanske historikeren John Lukacs har gått til den eksisterende Hitler-litteratur med noen viktige spørsmål. Det er ujevn mark han betrår. Og ikke overraskende finner han mange hull i forklaringsforsøkene. Hans studie «The Hitler of History» (N.Y.: Alfred A. Knopf, 1997, 297 s.) viser også hvilken broget masse av ideologer, amatører og de rene revisjonister som blander seg med profesjonelle historikere og samfunnsforskere. Feltet Hitler-studier viser seg å være et sjeldent sårbart møtested for politisk betonte markeringer. Eller de rene rehabiliteringsforsøk. (David Irving er parade-eksempel. Han ønsker å vise at det var Himmler som sto for jødeutryddelsene, bak Hitlers rygg, og at Hitler «ville vente» med dette spørsmålet til etter at krigen var vunnet.)

Lukacs' overgripende problemstilling er voldsom i all sin enkelthet: Hvorfor lyktes Adolf Hitler? Hvordan var det mulig å samle så mye makt i én manns hånd?

Hans eget perspektiv er klart: Hitler er mer komplisert enn de tidligste biografene gjorde ham til. Allan Bullocks portrett av Hitler (1952) var den første biografien til å bruke de nye mengder av arkivmateriale som krigen etterlot. Men hans bilde av Hitler som blott og bart en maktøkende opportunist begår en vanlig feil. Hitler undervurderes.

Lukacs selv er av den mening at Hitler antagelig var den mest populære revolusjonære leder i den moderne verden. Han understreker *populær* fordi Hitler tilhørte den demokratiske, ikke den aristokratiske veden. Det gjør at alle sammenligninger med Cæsar, Cromwell eller Napoleon halter. Men Hitlers evne til å beruse og forføre et helt folk, dengang kanskje Europas mest moderne og avanserte nasjon, vitenskapelig og kulturelt – og få dem til å tro på at det han sto for var deres skjebne, motsatsen til alt ondt – her ligger Hitlers enestående politiske geni.

Hitler førte Tyskland fra armod til velstand på få år, gjenopprettet et konfliktfylt folks selvtillit, holdt Europa i sin skrutikke og holdt på å vinne krigen (det sto og falt med Churchill sommeren 1940).

Hitlers tusenårsrike skulle ikke vare lenger enn tolv år, men etterlot virkninger av større omfang og dybde enn en Lenin, en Stalin eller en Mao, mener Lukacs.

For lyktes gjorde han jo vitterlig. Hitlers diplomatiske seire, fra Rhinland til Moskva, tok pusten fra hans landsmenn (og hans fiender) og skjedde uten nevneverdig tap av liv. Det gir grunn til ettertanke at hadde Adolf Hitler selv omkommet ved en ulykke ved utgangen av 1938, etter Anschluss og München, eller etter at hans aristokratiske offisersfiender hadde fått samlet seg til å begå sitt attentat, da ville få kunnet gjøre ham rangen stridig som en av Tysklands store redningsmenn. På siden av – om ikke over – Bismarck.

Frem til krigsutbruddet i 1939 gjorde Hitler få feil. Men da kom også hans første store feilvurdering, troen på at han skulle kunne makte å underlegge seg Polen uten at Storbritannia og Frankrike kom med i krigen. Villskapen mot polakkene ser Lukacs som en hevn etter at polakkene gjorde motstand og ga ham krigen litt for tidlig. Sommeren 1940, etter Frankrikes fall, inntraff hans andre feilvurdering. Da trodde Hitler at Storbritannia ville gi seg og søke separatfred. Lukacs finner mange gode argumenter for å se angrepet på Sovjet som et middel, ja om det ikke hadde vært for Hitlers anti-kommunistiske besettelse kunne man si en omvei, til å tvinge Churchill i kne. Etter at Stalin var eliminert, ventet Hitler å kunne diktere britene sine betingelser og komme til en ordning med Roosevelt.

Viktig for en historisk og sosiologisk treffende forståelse av Hitler er å se hans relative klasseløshet, hans opprinnelse i periferien i Riket, hans sosiale og personlige ubestemthet. Senere skulle dette bli en ressurs. Hitlers budskap som folketaler i München var ikke særlig forskjellig fra alle andre anti-republikanske agitatorer som brølte mot Versailles-freden i Weimar-republikken. Men det var Hitler, nettopp i kraft av sin flytende opprinnelse og sitt effektive folkelige språk, som virket mer overbevisende for de brede folkemasser enn de sjakkedelte reaksjonære Hugenbergere innen den nasjonalkonservative fløy. Virtuost grep Hitler de angstredne hjertene i de tyske middelklasser, spilte på deres sosio-økonomiske usikkerhet, deres redsel for statustap, for revolusjon og for uro, og ikke minst for sparepengene som hadde forsvunnet en gang før, i Weimars hyperinflasjon i begynnelsen av 20-tallet.

Alt legitime anliggender, naturligvis. Men hans bakgrunn ga ham en helt annen troverdighet enn de nasjonalkonservative, som fra tidlig av ble identifisert med storindustriens og de gamle eliters samfunnsoppfatning. Hvordan kunne folket stole på at de, som vanlig, ikke melte sin egen kake? Her lå det en betydningsfull klasse- og kulturfor skjell som Hitler spilte finstemt på.

enn rasisme. Asiater, kulturelle, etniske og endog religiøse kjennetegn som gjøres i del av nasjonalitetsbestemmelsen. Eksempel: Det er godt mulig å diskriminere på grunnlag av hudfarve (rase), men selv rasistiske sørstatsamerikanere nektet ikke for at svarte født i USA var amerikanere, dvs. amerikanske statsborgere. Mange tyske nazister diskriminerte mot jøder på rasistisk grunnlag. I tillegg benektet de at jødene var tyskere ut fra et nasjonalistisk begrep om statsborgerskap.

Altså: Nasjonalismen ga på skudd til enda en runde med diskriminering. Ekstrem-nasjonalismen var enda mer ekskluderende enn endog rasismen.

Disse observasjoner danner utgangspunkt for noen viktige distinksjoner hos Lukacs med umiddelbar relevans for moderne politikk. Nasjonalismen er for Lukacs, mer enn rasismen, et moderne og populistisk fenomen. Han følger George Orwell. I hans analyse av engelsk nasjonalfølelse defineres patriotismen som defensiv, nasjonalisme som aggressiv. Patriotismen er knyttet til et bestemt land, en egn; den er tradisjonalistisk (bunader), aldri biologistisk, som nasjonalismen lettere kan utarte til.

Som populisme er nasjonalismen knyttet til *myten* om folket; den har en tendens til å opphøye alle folkets ønsker som normgivende; den gir folkets ønsker – uraffinert – politisk kraft. Det inkluderer folkets fordommer, vulgaret, egosentrisitet. Brennemerking av andre og frykt er ofte denne mentale og politiske disposisjonsledsagere. Meget lett kan denne folke dyrkelse bli løsrivet fra et begrep om politiske sivilisasjonsverdier, f.eks. en universell menneskerettighetstanke som demokratets fundament. Denne nasjonalisme, fordi den dyrker folkets nær sagt gudgitt renhet så sterkt, kan lett bli orientert mot *flertallets* ønsker; den blir døv overfor flerhet og kulturell pluralisme.

Nasjonalismen blir slik et lettere bytte for autoritære stemninger enn patriotismen. Du kan godt være kulturelt kosmopolitt som patriot. Rasismen står patriotismen fjernere. En patriot vil f.eks. ikke avvise en person av en annen rase som har bodd i hans lokalsamfunn, og som han har kjent i mange år. Men en nasjonalist vil alltid være skeptisk til en som ikke tilhører «hans» folk, eller enda mer sannsynlig: Nasjonalistens skepsis vil ikke minst omfatte alle som ikke tenker som han, eller ikke setter tilhørighetsfølelsen overfor nasjonen over alle andre politiske lojaliteter. Patriotismen vil følge lig ha en mindre tendens til å brennemerke annerledes tenkende landsmenn som «forrædere mot nasjonen». Et klassisk kjennetegn på et autoritært tenkesett, praktisert til fullkom-

